

Дејан Огњановић

РАЂАЊЕ ЖАНРА

(Бојан Јовић *Рађање жанра: Почети српске научно-фантастичне књижевности*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2006)

Књига Бојана Јовића, *РАЂАЊЕ ЖАНРА: Почети српске научно-фантастичне књижевности*, представља редак и стога хвале вредан покушај да се на нашим просторима озбиљно позабави једним често презреним, или барем потцењеним жанром - научном фантастиком. Ретко третиран озбиљно, чак и од стране својих поклоника, овај жанр је изван академски кредибилитет стекао одбраном магистарских и докторских радова посвећених њему, при чему се истичу они Зорана Живковића (касније познатијег као писца), Александра Б. Недељковића (данас професора на крагујевачком универзитету), и самог Бојана Јовића (магистрирао са темом из научне фантастике, а данас ради на Институту за књижевност и уметност).

Своје теоретске поставке Јовић већ у уводу овако износи: "Израз 'жанр' у овом се раду употребљава нетерминолошки, дакле не као ознака за најнижи степен у хијерархији књижевне генологије, литерарни облик сасвим специфичних и мање-више прецизно одређених формалних и садржинских одлика, већ пре за најшири скуп особина уметничке појаве која се приближава сложеним особинама (књижевног) рода." Иако аутор даље не образлаже овакво опредељење, стиче се утисак да је оно одабрано због 'линије мањег отпора', јер је свакако лакше говорити о једној дифузној, магловито одређеној 'уметничкој појави' него ли о прецизно дефинисаном жанру. Избегавајући терминолошко одређење жанра аутор, међутим, донекле ослабљује и темеље грађевине коју је кренуо да сачини. Иако се израз 'жанр' налази у наслову рада, он нигде другде сем у цитираној

фусноти није поближе одређен, а -што је још горе- даље се у раду нигде не може наћи ни дефиниција другог кључног термина у наслову, односно - научне фантастике.

Иако се, дакле, појам 'научне фантастике' у овом раду више подразумева него што се прецизно одређује, стиче се утисак да је аутор наклоњенији превазиђеном поимању које овај жанр повезује са - технологијом. По питању односа СФ-а према свеколикој фантастици, истраживачу ће, по Јовићу, "као '*differentia specifica*', помоћи управо начелна усмереност СФ-а према науци, и то пре свега егзактној, која своје резултате претвара у техничка достигнућа." Аутор затим релативизује ово становиште подсећањем да у СФ-у могу подједнако убедљиво фигурирати и тзв. 'меке' (хуманистичке) науке, без јачих уплива технологије, али ипак пропушта да се одреди према онтолошкој вези између 'научне' и фантастике уопште. На сличан начин, он се дотиче и непорециве блискости између жанра утопије, као врсте писања постојеће још у доба антике, и жанра научне фантастике као модерног феномена, али се права природа те везе, као ни сличности и разлике између античких и, рецимо, деветнаестовековних утопија, не анализирају, па се отуд у тексту који их помиње теже може запазити еволуција, односно рађање жанра.

Дакле, упркос наслову, Јовић бира да не говори о жанру, већ о "дуговеким наднационалним традицијама, књижевним и културним појавама чији корени сежу у само праскозорје човечанства", посежући тако и за фамозним *Истинијим причама* Лукијана из Самосате као за претечом научнофантастичне књижевности, не одређујући се притом према могућности да дело настало у II веку нове ере спада у жанр формиран и препознат као такав тек шеснаест или седамнаест векова касније. Уместо тога, аутор се задовољава само навођењем радова који *Истиније приче* сматрају пуноправним научнофантастичним делом, али према њима не заузима никакав став, тиме избегавајући да одговори на питање које већ сам наслов рада намеће - питање *рађања* жанра. Конкретно, у теорији преовлађују три струје мишљења о томе када је научна фантастика рођена: они који посежу чак у антику, све до Лукијана (међу њима је најутицајнији Дарко Сувин), затим они нешто скромнији, који зачетак жанра виде у готском роману *Франкеништајн* Мери Шели из 1816. г. (у њих спада, рецимо, и Зоран Живковић), и најзад они који прави почетак виде у периоду тзв. 'петпарачке' (енг. пулп) књижевности из треће деценије XX века, када је, уосталом, и рођен термин *science fiction (SF)*. Јовић се према овом питању не одређује на недвосмислен нити теоретски заснован начин, али се стиче утисак да му, због дифузног приступа феномену, највише леже теорије које рађање 'жанра' смештају у II век н.е.

Ако је већ избегнуто питање тога када је, и како (па и зашто) рођен жанр свеколике научне фантастике, оно о зачетницима тог жанра у оквирима српске књижевности је, како се показује, знатно лакше, и на том терену се аутор нешто боље сналази. Он за предмет своје студије узима три дела настала крајем XIX и почетком XX века: драму *После милијон година* (1889) Драгутина Ј. Илића, роман *Једна ујашена звезда* (1902) Лазара Комарчића и научну фикцију *Кроз васиону и векове* (1928) Милутина Миланковића. Јовић се не бави питањима која се просто намећу одабиром теме и наслова, као што су: 1) може ли се уопште говорити о жанру изван одређених друштвених, културолошких и тржишних услова за постојање масовне понуде и потражње за одређеном врстом штива? 2) које су и какве особености (ако их има) у српском третману мотива (научне) фантастике? и 3) да ли је теоријски оправдано говорити о научној фантастици у делима која спадају у три различита жанра (драма, роман, научно-популарни текст са елементима фикције)? Аутор се усредсређује на мотиве, из чега се имплицитно и индиректно (будући да не нуди експлицитну дефиницију СФ-а) може претпоставити да у њима види *differentiu specifiци* жанра, па тако елементе 'научне фантастике' види и, рецимо, у комедији Стерије Поповића *Лажа и њаралажа*, где се -искључиво у равни дијалога!- јавља мотив пута на Месец.

Постављајући оквире различитих традиција и њихових утицаја на опскурне футуристичке текстове с краја XIX века, Јовић закључује "да је прво дело на балканским и средњоевропским књижевним просторима које, уклапајући се у актуелну утопијску расправу о улози науке и технике у прогресу друштвене заједнице и њиховом непосредном утицају на људски живот, тематизује однос свој-туђ у недвосмисленом и јасном научнофантастичном кључу, драма српског писца Драгутина Ј. Илића, *После милијон година* (1889). Оно је уједно и прва научнофантастична драма у светској књижевности, и једно од првих правих дистопијских остварења." Пропуштајући да дефинише шта, заправо, сачињава тај самоподразумевајући "научнофантастични кључ" и да ли се, и по чему, он разликује од ранијих (пост)апокалиптичних списа са мањом или већом религиозном позадином, Јовић своју искључиву пажњу посвећује препричавању заплета ове драме, и упоређивању првобитно објављене, и знатно касније дотеране верзије њеног текста. Његов закључак, да су практично сви нивои структуре дела претрпели измене које су се одразиле на аспекте смисла у области мотивације ликова, умерено је занимљив по себи, али је његово потенцирање у овом конкретном раду прилично ирелевантно. Оно се једва дотиче главних питања везаних за контекст шири од историје настанка овог опскурног дела - дакле, питања везаних за место Илићеве драме у контексту српске драме с краја XIX века, у контексту

научнофантастичне драме у светској књижевности (с којом није повучена никаква паралела), и најзад - за контекст рађања жанра који би овде, рекло би се, требало да буде кључан.

Роман Лазара Комарчића смешта се у однос према мотивима фантастичног путовања платонистичке традиције, што се илуструје опширним препричавањем и издашним фуснотама са читавим деоницама оригиналног текста. Посебно је вредно поглавље у коме Јовић упоређује и контрастира ова два дела, односно Илићеву драму и Комарчићев роман: оба се посматрају преваходно у контексту културне баштине коју оживљавају (утопијско мишљење код Илића; фантастично путовање и образовни, односно откровењски роман код Комарчића). Упркос племенитој традицији којој, формално, припадају, уметнички домети ових дела су, како и сам аутор индиректно признаје - скромни, будући да се ради о делима "са тезом", са наглашеним морализаторско-проповедничким тоном, при чему се, у случају *Једне угашене звезде*, може говорити и о невештом приповедању и структури ("на многим местима роман пре подсећа на астрономску студију или шетњу планетаријумом"). Намеће се утисак, иако га аутор експлицитно не изриче, да се ради о делима скромних естетских домета, чија је данашња вредност ограничене, куриозитетске природе.

То се не би могло рећи за трећи наслов којим се ова студија бави, Миланковићев *Кроз васиону и векове*, али се исто тако не би могло рећи ни да се ради о чисто књижевном делу *йер се*. У питању је нарочит спој научно-популарног, футуролошко-фантастичног и аутобиографског, изнетог у епистоларној форми, са изричитом Миланковићевом намером (исказаном и у предговору дела) да изложи "једну лако разумљиву Астрономију у писмима". Отуд је ово дело мање релевантно за 'рађање жанра', а више за традицију научно-популарних штива намењених млађим иницијантима у области космологије.

Нажалост, Јовићев кратки рад (на само 100 страница) завршава се врло нагло, кратком упоредном анализом тема, идеја и приступа у наведена три наслова, а да притом не пружа одговоре на основна питања потакнута већ и самим насловом. Из ове књиге, заправо, не може се чак закључити ни да ли је неки жанр овде уопште био рођен, будући да се одабрана три дела не стављају у контекст (ионако мршаве) традиције коју су (ако су?) установила. Другим речима, Јовић ништа не проговара о евентуалном утицају Илића, Комарчића и Миланковића на српске писце који су се након њих бавили сличном тематиком, па се стога његов рад малтене прекида усред реченице, на готово вештачки начин пресечен баш онда када читалац очекује да види анализирана дела у пуном светлу, у светлу 'рођења жанра'.

Да ли је разлог за изостанак те димензије рада тај што ова три дела *нису* оставила никакво помена вредно потомство за собом? Ако је тако, о каквом онда 'рађању' говоримо, ако је жанр научне фантастике у Срба малтене мртворођен? Јовић то донекле наговештава говорећи о одсуству критичке рецепције Илића и, нарочито, Комарчића (мада је потоњи, ако ништа друго, једно време барем уживао наклоност читалаца): "Када је реч о Комарчићу, иако га и Јован Скерлић и Јован Деретић у својим историјама српске књижевности помињу, они потпуно занемарују научнофантастични аспект његовог стваралаштва." Уколико је, пак, жанр заиста рођен, који су то наследници обрађених аутора, и на који се начин ови односе према својим узорима? То нам овај рад не казује, али зато Јовић и сâм признаје: "Домаћи СФ писци спадају у маргиналну поткултурну групу која практично нема ни масовне публике ни финансијске мотивације за стварање а немоли литерарног угледа. Стога се умногоме могу одредити пре у терминима секте него уобичајене појаве из књижевног живота." Ако је стање већ такво, и ако евидентно не постоје културолошки ни тржишни услови за опстанак *жанра*, није ли адекватнији наслов за овај рад био *Рађање секције*?

Шта год да је било рођено, прича о рођењу, без и најмањег осврта на детињство или наговештаја (евентуалне!) зрелости, тако остаје непотпуна, климава, и увелико ирелевантна. Њен значај се исцрпљује у богатој фактографији, у опширним цитатима из дела која ће данас мало ко узети у руке из љубави према лепој књижевности - дела чији одређени историјски значај може, евентуално, некога потаћи да још дубље истражи ову фусноту у историји српске књижевности и да је доведе у неку везу са данашњом сектом научнофантастичних залуђеника. На сву срећу, најбољи радови најистакнутијих чланова ове секте (Илија Бакић, Лидија Беатовић, Горан Скробоња, Драган Р. Филиповић, Ратко Радуновић, Александар Марковић, Иван Нешић...) заправо су врло далеко од прозаичних и наивних утемељивача 'жанра' код нас, а да ли зрелост њихових радова има да захвали аутентично српској традицији зачетој (?) код Илића, Комарчића и Миланковића, или утицају оне виталније и богатије, западне - остаје да се види у неком другом раду.